

Akademia Wychowania Fizycznego, Instytut Nauk Humanistycznych,
Zakład Pedagogiki i Wychowania Zdrowotnego, Kraków
Academy of Physical Education, Institute of Human Sciences,
Department of Pedagogy and Health Education, Cracow

BOŻENA MAKOWSKA, WERONIKA WRONA-WOLNY

***Violence among pupils; origins of the phenomenon and the role of school
in its prevention - the literature***

**Przemoc wśród uczniów, przyczyny zjawiska oraz zadania szkoły w jej zapobieganiu
w świetle literatury**

Przemoc staje się udziałem coraz większej liczby młodzieży, co budzi duże zaniepokojenie społeczne. Początkowo zajmowano się agresją młodzieży, jako zagadnieniem ściśle psychologicznym w ramach badań klinicznych, podczas gdy w naukach społecznych traktowano ją jako wyraz niedostosowania społecznego (Surzykiewicz, 2000).

Zachowania agresywne w polskich szkołach są zjawiskiem powszechnie znanym, jednakże z wielu powodów nie poddawane było wnikliwej analizie. Przede wszystkim, dlatego, że nauczyciele nie byli zainteresowani nagłaśnianiem niepokojących zjawisk, zaistniałych w ich placówkach. Wiąże się to, bowiem z obniżeniem rangi szkoły, która mogłaby być określana jako niebezpieczna. Środki społecznego przekazu informują opinię publiczną o bulwersujących wydarzeniach takich jak: pobicia dzieci, nauczycieli, wymuszanie haraczy przez starszych uczniów, porachunki między antagonistycznymi grupami na terenie szkoły itp. Taki stan rzeczy prowadzi do swoistego dualizmu- pedagodzy traktują przemoc defensywnie; z zażenowaniem, wstydem, bezradnością, skłonnością do ukrywania faktów, publiczności odsłaniają ją drastycznie, niejednokrotnie wskazując szkołę jako „winowajców” (Tatarowicz, 1998).

Celem niniejszego opracowania było przede wszystkim poznanie na podstawie literatury poglądów na temat przyczyn i form przemocy w szkole oraz wskazywanych przez znawców problemu sposobów zapobiegania zachowaniom agresywnym w placówkach oświatowo-wychowawczych.

PRZEMOC, DEFINICJE I PODZIAŁ

W literaturze terminy agresji i przemocy stosowane są równocześnie lub też zamiennie. Zjawisko przemocy często porównywane jest z agresją. Coraz powszechniej używamy określeń: agresywne zachowania czy agresywność mając na myśli przemoc. Przemoc i agresja sprowadza się do zachowania człowieka, którego intencją jest pośrednie lub bezpośrednie wyrządzenie szkody, sprawienie cierpienia, wykorzystanie do czynów bezprawnych, narzucanie władzy, panowanie. Przemoc to postępowanie czynne, spontaniczne lub z premedytacją, zagrażające drugiej osobie czyniąc jej krzywdę i cierpienie moralne lub fizyczne, to użycie siły w celu wymuszenia określonych zachowań lub postaw (Żebrowski, 1998).

Przemoc jest także definiowana zgodnie z wykładnią prawa karnego i obejmuje takie zjawiska jak: wykorzystanie seksualne, kradzież, wandalizm, naruszenie mienia itp. Zachowanie niezgodne z interesem indywidualnym lub społecznym innych ludzi uznawane jest przez instytucje kontroli społecznej za czyn karalny (Schmidt, 1998).

W psychologii przyjęto, iż przemoc jest aktem przeprowadzonym z intencją zadania cierpienia psychicznego lub fizycznego innej osobie (Czereddecka, 1998). Według Surzykiewicz (2000), przemoc jest związana głównie z emocją, którą najtrudniej jest kontrolować, czyli ze złością oraz emocjami pokrewnymi: niechęcią, furią, obrzydzeniem, gniewem, irytacją, prowadzącymi do eskalacji zachowania agresywnego. W opinii Pospieszyl (1994) większość definicji przemocy bierze pod uwagę trzy podstawowe kryteria: rodzaj zachowania, intencję i skutki. Zatem przemoc określa jako „wszelkie nieprzypadkowe akty godzące w osobistą wolność jednostki lub przyczyniające się do fizycznej, a także psychicznej szkody osoby wykraczającej poza społeczne zasady wzajemnej relacji”. Dąbrowska (2003) dzieli przemoc na następujące rodzaje:

- ⇒ przemoc fizyczną polegającą na: biciu, torturowaniu, podejmowaniu działań grożących utratą życia, okaleczeniu, oszpecaniu, szarpaniu, popychaniu, szturchaniu, pluciu, szczypaniu, gryzieniu, przytrzymywaniu i obezwładnianiu, wykręcaniu rąk, unieruchamianiu nóg, wrywaniu włosów, kopaniu i innych działaniach sprawiających ból fizyczny. Podleganie tego typu działaniom prowadzi do rozpacz i lęku przed powtórzeniem tych działań.
- ⇒ przemoc psychiczną - to: odbieranie wartości tj. lżenie i poniżanie, niedoceniaenie wysiłków, oskarżanie o nieudolność, lekceważenie, używanie poniżających określeń. Upokarzanie: wyśmiewanie, szydzenie, wyzywanie, obelgi, szykany, oczernianie wobec innych, ograniczanie wolności i swobody osobistej: nakazy i zakazy, kontrola każdego działania, śledzenie, zmuszanie, zadawanie bólu i cierpienia psychicznego: pozbawianie radości,
- ⇒ przemoc seksualna - to: gwałty, molestowanie seksualne, zmuszanie do współżycia, straszenie karami w razie odmowy współżycia. Autorka proponuje też inny podział przemocy: gorącą, u podstawy tego typu przemocy leży furia, która jest erupcją skumulowanych i niemożliwych już do powstrzymania uczuć gniewu i wściekłości oraz
- ⇒ przemoc chłodną, polegającą na zrealizowaniu pewnego scenariusza przemocy, zapisanego czasem w obyczaju i kulturze, czasem w pewnym wydrukowanym wzorze psychologicznym. Człowiek realizuje zapisany, utrwalony wzór postępowania, którego się wcześniej nauczył.

Zdaniem Kobusińskiej (1995) agresja może przyjmować następujące formy a o jej rodzaju decyduje dominacja określonego czynnika, np., jeżeli zachowanie agresywne jest sposobem na osiągnięcie określonego celu i pozwala na zaspokojenie potrzeby, czyli korzyści mówimy o agresji instrumentalnej. Kiedy jednostka przez obserwację otoczenia uczy się zachowań agresywnych i je powiela to wówczas jest to agresja naśladowcza. Ograniczanie swobody czy utrudnianie działań może prowadzić do tzw. agresji frustracyjnej. Wówczas jednostka napotyka przeszkodę, która może wywołać reakcję gniewu skierowaną na określone osoby lub rzeczy przybierając postać ataku fizycznego lub werbalnego.

PRZYCZYNY ZACHOWAŃ AGRESYWNYCH W ŚRODOWISKU SZKOLNYM

Przyczyn istnienia zachowań agresywnych wśród młodzieży Zięba (2001) upatruje w wielości czynników. Przemoc w szkole i placówkach oświatowych a także w rodzinach należy rozpatrywać m.in. w kontekście stylu zachowań dotyczących sposobów rozwiązywania konfliktów na świecie - gwałt, terroryzm, zamachy porwania dla okupu i inne. Polska znajduje się na etapie przemian związanych z kształtowaniem nowego ustroju społeczno-ekonomicznego. To polityczne i społeczno-ekonomiczne, a także sposób i forma przeprowadzenia zmian w sferze gospodarki, stosunków społecznych mają znaczący wpływ na modelowanie przez dzieci i młodzież obrazu otaczającej je rzeczywistości. Skutki tej transformacji tworzą zespół czynników stymulujących zachowania agresywne poszerzając skalę zjawiska przemocy. totalna krytyka autorytetów, powszechny w skali społecznej brak umiejętności w zakresie negocjowania, rozwiązywania problemów, mediacji, radzenia sobie ze stresem, kształtowanie mylnego poglądu, że prawa nie ma, co w efekcie powoduje uwalnianie się od osobistej odpowiedzialności.

Do czynników wpływających na kształtowanie zachowań agresywnych wśród uczniów Rożnowska (2000) zalicza:

- ⇒ nieprawidłowe zewnętrzne warunki życia szkolnego takie jak: unieruchomienie uczniów przez dłuższy czas w ławkach, złe oświetlenie pomieszczeń, mała ilość zajęć ruchowych itp.

- ⇒ czynniki związane z organizacją systemu szkolnego, a wśród nich niekorzystny wpływ przedawanych programów nauczania, nieciekawym sposobem ich realizacji, lekceważenie indywidualnych możliwości poszczególnych uczniów,
- ⇒ zaburzenia w procesie socjalizacji, niepowodzenia w realizacji zadań i obowiązków szkolnych, negatywne kontakty rówieśnicze, brak pozycji i akceptacji w klasie, -niezaspokojenie potrzeb psychicznych, zwłaszcza potrzeby uznania,
- ⇒ indywidualne właściwości ucznia a wśród nich czynniki temperamentalne, niski poziom samo-kontroli zachowania, osobowość i wychowanie w rodzinie,
- ⇒ nieprawidłowa postawa nauczycieli(faworyzowanie określonych uczniów, niesprawiedliwe ocenianie, poniżanie, ośmieszanie ucznia) brak kompetencji.

Ponadto istnieje szereg czynników pośrednio odpowiedzialnych za stymulowanie i podtrzymywanie zachowań agresywnych w naszym kraju i przenoszeniu ich na teren szkoły. Do nich należy m.in.:

- ⇒ zorientowanie dorosłych na wartości konsumpcyjne i niedocenywanie wartości egzystencjalnych i sensotwórczych, co skutkuje zaabsorbowaniem pracą przynoszącą wartości materialne, zyski finansowe, a jednocześnie ogranicza przeznaczenie wolnego czasu na wspólne działania z dziećmi. Coraz częściej obserwuje się „efekt nieobecności” jednego lub obojga rodziców.
- ⇒ pogarszanie się sytuacji ekonomiczno-społecznej coraz większej liczby rodzin skutkuje ograniczeniem możliwości zaspokojenia podstawowych potrzeb. Młodzi ludzie, nie dysponując funduszami, wchodzą na drogę przestępczą i niejednokrotnie uciekają się do zachowań agresywnych,
- ⇒ narastająca w społeczeństwie polskim frustracja z racji wysokich kosztów ponoszonych przez dużą część społeczeństwa na rzecz transformacji, powodującą wzrost emocjonalnej agresji w codziennych stosunkach międzyludzkich,
- ⇒ akcentowanie relatywizmu etycznego jako podstawy tworzenia zasad współżycia społecznego powoduje odrzucenie norm moralnych, przede wszystkim tych, które są niewygodne dla realizacji aktualnego celu (Nowakowska, 1998).

Przeżywanie przez ucznia w środowisku szkolnym braku poczucia bezpieczeństwa, niemożności zdobycia uznania, odniesienia sukcesu, nie zaspokojenie potrzeby przyjaznych kontaktów z rówieśnikami, z nauczycielem rodzi agresywne zachowania. Gdy dziecko jest stale upominane oraz podawane jako przykład złego zachowania, reaguje wrogością wobec nauczyciela. Agresywne zachowanie może być wywołane wpływem modeli, którymi dziecko styka się w swoim otoczeniu. Szczególnie wyraźnie wtedy, gdy są nimi osoby znaczące, budzące podziw i uznanie dla ich odwagi, sprytu itp. Modelem agresywnego zachowania może być matka, ojciec rozładujący napięcie spowodowane niepowodzeniem w pracy, koleczy, z którymi dziecko ma kontakty w szkole, na ulicy, podwórku lub inna osoba np. nauczyciel drwiący z niewiedzy, jak również filmowi, telewizyjni czy książkowi bohaterowie osiągnięci na drodze przemocy. (Kubik, 2002).

ZADANIA SZKOŁY W PROFILAKTYCE PRZEMOCY

W literaturze przedmiotu spotykamy wiele koncepcji w zakresie profilaktyki przemocy. Surzykiewicz (2000) w odniesieniu do specyfiki szkoły wyodrębnił trzy stopnie profilaktyki agresji na jej terenie: 1. Profilaktyka pierwszego stopnia: wiąże się z działaniami niespecyficznymi, adresowanymi do społeczności szkolnej, jest ukierunkowana na ogólny rozwój szkoły i zapobieganie pojawianiu się zagrożeń jednostek i grup uczniowskich w szkole; 2. Profilaktyka drugiego stopnia dotyczy specyficznych oddziaływań adresowanych do uczniów i nauczycieli z rozpoznaniem zagrożeniem agresją. Zadaniem jest pomoc i usunięcie narastającego ryzyka dewiacji postaw i zachowań uczniów. 3. Profilaktyka trzeciego stopnia jest nastawiona na naprawę zaistniałych zachowań oraz usunięcia ich uwarunkowań sytuacyjnych oraz indywidualnych.

Według Schneidera (1992) przeciwdziałanie agresji w szkole wymaga: partnerstwa pomiędzy uczniami, rodzicami i nauczycielami stwarzającego szansę właściwego przepływu informacji o aktach agresji wśród uczniów: opracowanie czytelnych wzorów nieakceptowanych i nagannych zachowań uczniów oraz wskazania ich konsekwencji; zapewnienie nadzoru pedagogicznego na przerwach, przed i po lekcjach oraz w miejscach, gdzie dochodzi do aktów agresji; uzupełnienia programu szkolnego o treści mające na celu podniesienie u uczniów kompetencji emocjonalnych, społecznych i moralnych; zgodnego i jednoznacznego traktowania przez personel szkoły wszelkich aktów agresji; podjęcie współpracy z samorządem szkolnym w celu poznania zasięgu form i miejsc, w których dochodzi do

znęcania się oraz opracowanie środków zaradczych(...)W szkole należy podejmować działania promujące zdrowie psychiczne tj. tworzyć środowisko fizyczne i psychiczne sprzyjające zdrowiu.

WNIOSKI

- ⇒ Rozwiązanie problemu agresji w szkole wymaga zintensyfikowania działań wychowawczych, kontroli impulsów wewnętrznych oraz rozstrzygnięcia konfliktów bez użycia siły.
- ⇒ W praktyce szkolnej podejmuje się wiele inicjatyw mających przeciwdziałać agresji wśród uczniów, jednak o ich skuteczności mogą świadczyć rezultaty podjętych działań.
- ⇒ Ogromną rolę w zachowaniu agresywnym dzieci i młodzieży odgrywają ich własne doświadczenia, na które składają się czynniki frustracyjne naśladowcze i instrumentalne.
- ⇒ Szkoła jest terenem oddziaływań wychowawczych dla uczniów przez wiele godzin każdego dnia, dlatego ma możliwość wpływu na zmianę postaw i zachowań agresywnych młodzieży

PIŚMIENNICTWO

1. Czereddecka Przemoc i agresja w kontaktach interpersonalnych nauczyciel-uczeń”. [W:] Brańska Z., Szymański M. (red.) Agresja i przemoc we współczesnym świecie. Agresja i przemoc w instytucjach wychowawczych. Katowice 1998, str. 149
2. Dąbrowska B., „Przemoc w rodzinie” Poradnik dla osób pomagających ofiarom przemocy, ROPS, Kraków 2003, s. 6-13
3. Kobusińska B., Co powinniśmy wiedzieć o agresji, „Remedium”, 1995, nr 4 s. 41
4. Kubik B. (red.) Agresja w szkole. „Szkoła Specjalna” 2002 nr 2, s. 106-107
5. Nowakowska M., „Strategie działania Ministerstwa Edukacji Narodowej wobec agresji i przemocy w szkołach” [w:] Ostrowska K., Tatarowicz J. (red.) Agresja i przemoc w szkołach polskich i niemieckich” Warszawa 1998, s. 13
6. Pospieszyl I. „Przemoc w rodzinie” WSiP, Warszawa 1994, s. 102
7. Rożnowska Zjawisko agresji i lęku w szkole wiejskiej i miejskiej” [w:] Morgasiński A., Zajęcka B. (red.) „Psychopatologia i psychoprofilaktyka” Kraków 2000, s. 211
8. Schmidt H.L. „Przemoc w polskich i niemieckich szkołach, problemy metodologiczne, wyniki badawcze” [w:] Ostrowska K., Tatarowicz J. (red.) Agresja i przemoc w szkołach polskich i niemieckich. Warszawa 1998, s. 22
9. Schneider H.L. „Przemoc w szkole, „Zdrowie Psychiczne” Nr 1-2, 1992, s. 41
10. 10. Surzykiewicz J. „Agresja i przemoc w szkole. Uwarunkowania socjoekologiczne” Warszawa 2000
11. Tatarowicz J. „Agresja i przemoc w badaniach oświatowych” [w:] Ostrowska K., Tatarowicz J. (red.) Agresja w szkołach polskich i niemieckich. Warszawa 1998, s. 79-85
12. Zięba H.R., „Formy agresji i przemocy wśród młodzieży”, Małopolska Konferencja- Agresja i przemoc w szkole, Kraków 2-3.III.2001R.
13. Żebrowski J. „Psychospołeczne uwarunkowania zachowań dzieci i młodzieży”. [W:] Papież J., Płukis A. (Red.) „Przemoc dzieci i młodzieży w perspektywie polskiej transformacji ustrojowej, Toruń 1998

STRESZCZENIE

Przemoc wśród dzieci i młodzieży jest zjawiskiem społecznym, występującym w różnym nasileniu i prawie we wszystkich szkołach. Przyczyny jej są bardzo zróżnicowane i przyjmują różnorodne formy. Wzrost agresji, przemocy i przestępczości wśród dzieci i młodzieży notowany w ostatnich latach, zmusza do poszukiwania przyczyn tego zjawiska i sposobów jego likwidowania. Celem niniejszego opracowania była prezentacja poglądów wielu badaczy na temat źródeł agresji oraz sposobów oddziaływań profilaktycznych szkoły. Pojawia się nadal pytanie czy jest ona determinowana genetycznie czy też rozwija się na skutek oddziaływania otoczenia i jest wynikiem uczenia się. Trudne jest wypracowanie uniwersalnych metod zapobiegania przemocy w społeczności szkolnej, jednakże szkoła ma obowiązek reagowania na zachowania agresywne uczniów wynikające z prawa ucznia do ochrony zdrowia oraz jego bezpieczeństwa w procesie dydaktyczno-wychowawczym. Ofiary i sprawcy przemocy stanowią grupę ryzyka zaburzeń zdrowia psychicznego. Działania promujące zdrowie psychiczne

ne w szkole obejmują między innymi, tworzenie środowiska fizycznego i psychicznego sprzyjającego zdrowiu.

SUMMARY

Violence among children and teenagers is a social phenomenon, which exists with different intensity in almost every school. The causes are different and occur in different forms. The increase of violence, aggression and crime among children and teenagers noted in the last year's forces us to seek the cause of this phenomenon and measures to stop it. The task of this study is to present the opinion of many researchers on origins of violence and schools preventive role. However there still remains a question; is violence genetically determined or does it evolve due to the influence of the environment, as a consequence of learning. It is hard to find a universal method of violence prevention in school community, however every school is obliged to react on pupils; aggressive behavior due to health and safety law protection during learning process. Victims and perpetrators are a group with risk of mental health condition. School activities promoting mental health contain creating a friendly environment, both for physical and mental aspect.